

Opisano w niej wiele obiektów grodzonych i ziemnych. Wiele z nich, głównie grodziska-
grody kręcone (np. 25, 27, 45, 55, 62) i wiele innych, zupełnie nie porównano z
podobnymi, grodziskami z typu grodziskowego okresu. Częstość wzniesień
na grodziskach jest różna. Długość obwodów w kierunku z północy i południa
zwykle jest różna.

Wzrostem obiektów, w tym także, wzniesień, różni się od grodziskowego
typu grodziskowego.

Opisano je, w tym celu, aby można było porównać je z grodziskami z
okresu brzoźnego, które do grodziskowego, należą, do wzniesień i wzniesień
wzniesień na wzniesieniach w tym kierunku. Należy, w tym celu, i wzniesień
wzniesień na wzniesieniach w tym kierunku. Należy, w tym celu, i wzniesień
wzniesień na wzniesieniach w tym kierunku.

Anna Szwabediessena-Schwabediessena

Hermann Schwabediessena, DIE FEDERMESSER-GRUPPEN DER
NORDWESTEUROPÄISCHEN FLACHLANDES, w podtytule *Zur Ausbreitung des
Spät-Magdaleniens*, Offa-Bücher N. F. 9, Neumünster 1954, s. 104, 106 tablic, 23 ryciny
w tekście, streszczenie w języku niemieckim, francuskim i angielskim.

Tematem pracy są zagadnienia związane z różnicowaniem się i rozprzestrzenia-
niem terytorialnym końcowomagdaleńskich grup kulturowych na obszarze Niżu pół-
nocnoeuropejskiego. Dzieli się ona na dwie części. Pierwsza poświęcona jest rozwa-
żaniom terminologicznym, historii badań stanowisk końcowopaleolitycznych na oma-
wianym terenie oraz nomenklaturze typów górno- i późnopaleolitycznych narzędzi
krzemiennych.

W drugiej części rozpatrzono szczegółowo inwentarze krzemienne poszczególnych
stanowisk, będące dla autora podstawą wydzielenia kilku lokalnych grup końcowo-
magdaleńskich. Następnie omówiono charakterystyczne cechy owych grup, ich na-
wiązania kulturowe, zasięg terytorialny oraz zagadnienia związane z chronologią
i dalszym ich rozwojem, sięgającym już w mezolit. Pracę zamykają streszczenia nie-
mieckie, francuskie i angielskie, a uzupełniają indeksy autorów i miejscowości. Ma-
teriał zabytkowy przedstawiony jest na 101 tablicach, starannie graficznie opraco-
wanych, a zasięgi poszczególnych grup na 6 załączonych mapkach.

Wśród omawianych terminów autor rozpatruje krótko znaczenie takich pojęć,
jak „kultura” (w sensie archeologicznym), „grupa”, „krąg kulturowy”, „przemysł”,
„facja”, „cywilizacja”. Jego zdaniem termin „grupa kulturowa” oznacza szereg ze-
społów zachowujących zestaw podstawowych typów narzędzi wspólny jakiejś kultu-
rze, ale wyróżniających się jednocześnie obecnością jakiejś cechy lub typu, których
brak w innych zespołach tej samej kultury. Zastosowanie tego terminu w stosunku
do jakiegoś zespołu stanowisk może być niekiedy tymczasowe. W miarę postępu ba-
dań może się okazać, iż „grupa kulturowa” jest stadium rozwojowym jakiejś kultury,
a nawet może awansować do rangi samodzielnej kultury. Biorąc pod uwagę lokalne
odrębności zespołów autor wyróżnia kilka grup kulturowych w obrębie końcowo-
magdaleńskiego kompleksu kulturowego Europy północno-zachodniej.

Rozdział dotyczący nomenklatury różnych typów górno- i późnopaleolitycznych
narzędzi zaopatrzonej jest w 16 tablic z ilustracjami poszczególnych typów, co ułatwia
znakomicie porównywanie poszczególnych opisywanych i znanych zespołów.

Zanalizowany przez H. Szwabediessena materiał zabytkowy pochodzi z 31 sta-
nowisk otwartych z obszaru północnych Niemiec i z 14 stanowisk z terenu Belgii
i Holandii. Wspólną i charakterystyczną cechą inwentarzy krzemiennych wszystkich
tych stanowisk jest występowanie typu wiórowych nożyków z tyłcem łukowatym

(„Federmesser”), nożyków tylcowych i ostrzy graweckich, a bark przekłuwaczy. Różnice w ilościowym występowaniu niektórych typów narzędzi, a przede wszystkim występowanie odmiennych typów innych narzędzi pozwala, zdaniem autora, wydzielić spośród omawianych stanowisk trzy lokalne grupy kulturowe. Są to grupy: wehleńska, tjongeńska i risseńska.

Na stanowiskach należących do grupy wehleńskiej, oprócz wymienionych już nożyków z łukowatym tylcem, ostrzy graweckich, a także krótkich drapaczy, spotykanych na stanowiskach wszystkich wzmiankowanych grup, występują drapacze trzonczkowe i bardzo liczne ryłce węglowe i przechyłe. Stanowią one element charakterystyczny dla tej właśnie grupy. Szczególnie wyraźnie cechy te zaznaczają się na stanowiskach Nettelhorst, Grande i Wehlen (stanowisko eponymiczne tej grupy).

W inwentarzu stanowisk grupy tjongeńskiej występują nie spotykane w pozostałych dwóch grupach liczne noże z jedno- lub dwukrotnie załamanym tylcem. Nożyki z tylcem łukowatym i ostrza graweckie na niektórych stanowiskach tej grupy (Lommel, Zolder, Budel) osiągają znaczne rozmiary.

Stanowiska grupy risseńskiej cechuje występowanie licznych nożyków tylcowych z podstawą i wierzchołkiem uformowanym prostopadle do krawędzi bocznych. Nożyki z łukowatym tylcem mają w tej grupie także retuszowaną podstawę, najczęściej skośnie. Wśród ryłców tej grupy przeważają formy grube, niezgrabne, brak węglowych, częste są okazy z długimi ryłcowiskami.

Zasięg omawianych grup rysuje się również dość wyraźnie terytorialnie. Stanowiska grupy wehleńskiej występują w południowym Szlezwiku-Holsztynie, na terenach na zachód od dolnego biegu Łaby aż do północnych obszarów dolnej Saksonii. Zasięg grupy tjongeńskiej obejmuje północną Belgię, południową i środkową Holandię. Pojedyncze stanowiska grupy Tjonge spotyka się jeszcze w północnej Holandii, a w kierunku wschodnim sięgają do rejonu rzeki Ems.

Stanowiska grupy risseńskiej spotyka się w północnej Holandii, w południowym Szlezwiku-Holsztynie oraz w prowincji Hannover.

Przedstawiony przez H. Schwabediessena materiał zabytkowy pochodzi z nielicznymi wyjątkami (Rissen 14/14a, Rissen 18, Zolder, Usselo, Prandinge) ze zbiorów powierzchniowych. Niektóre stanowiska (np. Wehlen, Calbe) były eksplorowane już w końcu ubiegłego wieku. Utrudnia to w znacznej mierze zaszeregowanie chronologiczne tego olbrzymiego materiału. H. Schwabediessen oparł się w swych wnioskach na szczegółowej analizie typologicznej. Wydaje się jednak, że część przedstawionego przez autora materiału mogłaby się znaleźć w inwentarzu stanowisk mezolitycznych i trudno jest bez dodatkowych obserwacji stratygraficznych precyzować ich pozycję chronologiczną. Uwaga ta odnosi się tylko do części przedstawionego przez autora materiału.

Pomimo wskazanych różnic lokalnych autor podkreśla ich charakter magdaleński. Potwierdzają to wyraźne nawiązania, jakie obserwuje się między omawianymi stanowiskami niżowymi a późnomagdaleńskimi stanowiskami z terenu Niemiec środkowych i południowo-zachodnich, wsch. Anglii i południowo-zachodniej Francji.

Wiek owych schyłkowomagdaleńskich grup z obszaru zachodniej części Niżu Północnoeuropejskiego autor zamyka między środkowym Allerödem a końcem młodszego dryasu. Datowanie to opiera się w głównej mierze na obserwacjach typologicznych i stratygraficznych. Na stanowisku Rissen 14/14a końcowomagdaleńska warstwa kulturowa grupy risseńskiej leży pod warstwą kulturową ahrensburką, co wskazuje, że jest starsza od młodszego dryasu. Z drugiej strony analogie grupy risseńskiej, szczególnie stanowiska Wustrow, do późnomagdaleńskiego stanowiska w Andernach, którego wiek na podstawie wyraźnej sytuacji stratygraficznej można odnieść do

wczesnego lub najpóźniej środkowego Allerödu, wskazują, że ten właśnie interstadiał był początkowym etapem rozwoju omawianej grupy.

Wyniki analizy pyłkowej stanowisk Usselo i Borneck (to ostatnie badane przez A. Rusta) wskazują na allerödski wiek grupy tjongeńskiej i wehleńskiej. Szczególnie ważne jest to, że późniejsze badania z zastosowaniem analizy C^{14} potwierdziły całkowicie wnioski autora odnośnie do wieku końcowomagdaleńskich grup (H. Schwabediessen, *Das Alter der Federmesser-Zivilisation auf Grund neuer naturwissenschaftlicher Untersuchungen*, „Eiszeitalter und Gegenwart”, t. 8:1957, s. 200—209). Wskazuje to na dużą użyteczność metody typologicznej, stosowanej przez autora w sposób konsekwentny, tak dla rozważań kulturowych, jak chronologicznych.

Bardzo interesujący jest rozdział, w którym omówione zostały nawiązania genetyczne niżowych grup końcowomagdaleńskich do grup późnomagdaleńskich, a zwłaszcza do wyróżnionych przez autora grup tej kultury na terenie Niemiec środkowych i południowo-zachodnich. Na tych ostatnich obszarach H. Schwabediessen wyróżnia trzy grupy: probstfelską, döbritzką i thaingeńską. Autor omówił szczegółowo inwentarze stanowisk należących do tych grup, podkreślając pokrewieństwo, jakie istnieje między nimi a grupami końcowomagdaleńskimi. Tak więc grupa tjongeńska znajduje bliskie analogie w kulturze kreswellskiej, znanej ze stanowisk jaskiniowych południowej Anglii. Charakterystycznym narzędziem dla stanowisk kreswellskich i dla grupy tjongeńskiej jest nóż wiórowy z jedno- lub dwukrotnie załamanym tyłcem. Znamienne jest również występowanie w kulturze kreswellskiej i na wielu stanowiskach grupy tjongeńskiej nożyków z łukowatym tyłcem i ostrzy graweckich znacznych rozmiarów. Mimo tych uderzających analogii istnieją różnice chronologiczne między obu grupami.

Grupa risseńska ma wiele cech wspólnych z grupą probstfelską. W inwentarzu krzemiennym niektórych stanowisk tej grupy zaznaczają się wpływy grupy döbritzkiej, wyróżnionej przez autora na terenie Moraw i środkowych Niemiec. Możliwość tych wpływów jest jednak hipotetyczna, ponieważ w grupie döbritzkiej nie ma ani nożyków z łukowatym tyłcem, ani też ostrzy graweckich. Przypuszczalne wpływy grupy döbritzkiej miałyby przejawiać się na tych tylko stanowiskach grupy risseńskiej, na których notowano nożyki z prostopadłymi wierzchołkami i podstawami lub retuszowane dookolnie. Nadto grupa risseńska miałaby silniej niż pozostałe grupy nawiązywać do stanowisk magdaleńskich francuskich.

Grupa wehleńska, jakkolwiek posiada ogólne cechy pozwalające zaliczyć ją w poczet grup końcowomagdaleńskich, nie wykazuje bliższych analogii do którejs z dotychczas wyróżnionych grup kultury magdaleńskiej.

We wczesnym holocenie na stanowiskach położonych jeszcze dalej na północ, a mianowicie w Klosterlund, Svaerdborg, Lundby (Dania) i Sandarna (Szwecja), można, zdaniem autora, śledzić dalszy rozwój tradycji końcowomagdaleńskich.

W ostatnim rozdziale H. Schwabediessen daje ogólny zarys stopniowego zasiedlenia rozległych obszarów Niżu Północno-Zachodnioeuropejskiego w schyłkowej fazie ostatniego zlodowacenia. Okresem umożliwiającym zasiedlenie tego terenu i stopniowe przesuwanie się ku północy gromad ludzkich był interstadiał allerödski. Poprawa warunków klimatycznych powodowała, że łowcy późnomagdaleńscy mogli opuszczać jaskinie i wędrować na tereny Niżu nie tylko okresowo dla celów łowieckich, ale mogli się tam osiedlać na stałe, jak to wskazuje odkrycie zimowego szałasu w Borneck, należącego do grupy wehleńskiej. Niemałą rolę w owych migracjach gromad ludzkich odegrało przesunięcie się ku północy strefy bytowania reniferów.

Praca H. Schwabediessena, poruszająca na podstawie bardzo szerokiej bazy źródłowej problemy osadnictwa i rozwoju końcowopaleolitycznych grup kulturowych

na obszarze Niżu Północno-Zachodnioeuropejskiego, zasługuje na uwagę ze względu na zastosowaną metodę i uzyskane wyniki. Jak już wspominałam, wnioski autora dotyczące chronologii znalazły potwierdzenie w badaniach botanicznych i fizykochemicznych. Niektóre krytyczne uwagi dotyczące źródeł już tu wypowiedziano.

Ponieważ w obrębie każdej wydzielonej przez autora grupy istnieje szereg stanowisk czystych, przemawiają one za słusznością wprowadzonego podziału na grupy.

W chwili obecnej ów podział na grupy jest bardzo wygodny. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę, że istnieje płynność i trudność wyznaczenia granicy między „grupą kulturową” a kulturą oraz trudność oznaczenia stosunków, którym ów podział odpowiada. Jest to jednak sprawa ogólna całej prahistorii. Schwabediessen problem ten porusza raczej ogólnikowo, zostawiając rozstrzygnięcie go dalszym badaniom.

Bardzo przekonywająca jest próba powiązań genetycznych omawianych grup niżowych z późnomagdaleńskimi grupami Niemiec południowo-zachodnich i Anglii, udokumentowana typologicznie, kartograficznie oraz przedstawionymi warunkami środowiskowo-ekonomicznymi — pod czym rozumiem rekonstrukcję warunków geograficzno-gospodarczych panujących w Allerödzie i młodszym drysie.

Na szczególne podkreślenie zasługuje graficzne opracowanie dzieła H. Schwabediessena. Poczynając od wstępnych rozdziałów, w których omówiono i zilustrowano główne typy górnopaleolitycznych wytworów krzemienych, po materiał ilustrujący inwentarze krzemienne omawianych stanowisk, prezentuje autor tak dużą ilość zabytków, że bez trudu można śledzić jego wywoły oraz dokonać krytycznego przeglądu źródeł. Nie zastąpią tego ani zestawienia, ani wykresy statystyczne. Bogaty i dobrze dobrany materiał zabytkowy, przedstawiony w pracy H. Schwabediessena, stanowi o jej wielkiej wartości jako pracy źródłowej ułatwiającej przeprowadzanie analizy porównawczej nowo pozyskiwanych materiałów krzemienych.

Maria Chmielewska

M. GIMBETAL, A SURVEY OF THE BRONZE AGE IN THE NORTHEASTERN BALTIC AREA, „Journal”, t. 32 1966, s. 397-422, 39 iluz. w kolor.

Opracowanie pracy M. Gimbetala ma, według wprowadził we wstępie, charakter generalny charakter i chronologiczny zakres pracy ma charakter ogólny (zakres geograficzny: Prusy, a także Szwecja, Litwa i południowa Łotwa). Zakres tematyczny pracy ma generalny charakter (rekonstrukcja życia społecznego i gospodarki wchodzącej do sfery kultury brązu, a w szczególności chronologii brązu i terminów drzew). Dział ten jest bardzo obszernie dotychczas nie był dotknięty.

Opracowanie zawiera 32 tabele i 39 ilustracji w kolorze.

I. Wstępna kultura brązu, wprowadzona na teren 1200-1000 p. n. e. i rozpowszechniona i okresowi brązu wg terminologii Gimbetala.

II. Kultura brązu (okres brązu 1000-500 p. n. e.), wprowadzona na teren 1000-500 p. n. e. wg terminologii Gimbetala.

III. Prace kulturalne brązu (okres brązu 500-0), wprowadzona na teren 500-0 wg terminologii Gimbetala.

W tym celu autorzy tej pracy nie tylko oparli się na bogatej literaturze, ale przede wszystkim na własnych badaniach, które pozwoliły im na wypracowanie własnego systemu chronologicznego i terminologicznego. Podział chronologiczny pracy ma charakter ogólny i jest w zasadzie zgodny ze stanem dotychczasowej wiedzy dotychczas, a propozycja terminologiczna jest tylko wyjątkowo wyjątkowa. Podział chronologiczny i terminologiczny ma charakter ogólny i jest w zasadzie zgodny ze stanem dotychczasowej wiedzy dotychczas, a propozycja terminologiczna jest tylko wyjątkowo wyjątkowa. Podział chronologiczny i terminologiczny ma charakter ogólny i jest w zasadzie zgodny ze stanem dotychczasowej wiedzy dotychczas, a propozycja terminologiczna jest tylko wyjątkowo wyjątkowa.